

De Grote Karekiet in de Kempen

Tom Heijnen & Mark Sloendregt

In 2020 waren in diverse gebieden in de Kempen Grote Karekieten aanwezig. Dat was al sinds lange tijd niet meer voorgekomen. Helemaal bijzonder was dat één van die mannetjes gepaard bleek te zijn en jongen heeft grootgebracht. In welk perspectief kunnen we dit plaatsen? Immers, in Nederland is de Grote Karekiet van een ooit normale en lokaal algemene broedvogel verworpen tot een bedreigde rode lijstsoort waarvan de populatie niet meer boven de 150 territoria uitkomt. In dit artikel geven we een historisch overzicht van de Grote Karekiet in de Kempen.

Gebied

Het studiegebied "Kempen" ligt in zuidoostelijk Noord-Brabant en is 930 km² groot. In dit gebied ligt Eindhoven, enkele grote dorpen als Veldhoven en Valkenswaard en talloze kleinere dorpen. Er is veel intensieve landbouw en er zijn grote bosgebieden en heideterreinen. Verspreid in het gebied liggen vennen, plassen en afgravingen waarvan overigens maar een klein deel geschikt is voor Grote Karekieten.

Methode

De gegevens waarop dit artikel is gebaseerd zijn afkomstig van de websites waarneming.nl en vogelsindekempen.nl, inventarisatierapporten, het archief van VWG De Kempen en de databases van Sovon. Er zijn geen grootschalige inventarisaties van Grote Karekieten geweest, maar wel talrijke inventarisaties, over meerdere jaren verspreid, van kleinere gebieden. Veel vogelaars bezoeken de waterrijke gebieden waar Grote Karekieten kunnen zitten en zingende mannetjes zijn op grote afstand te horen. Het beeld is met name onvolledig in niet of moeilijk toegankelijke gebieden (zoals de Visvijvers bij Valkenswaard, De Hoort en delen van de Ringselvennen).

In dit artikel schetsen we een beeld van alle bekende waarnemingen met de nadruk op territoria. Daarbij zijn de Sovon criteria aangehouden: nestindicatieve waarnemingen tellen altijd, en anders zijn minimaal 2 zangwaarnemingen in de periode 15 mei t/m 15 juli vereist waarbij een fusieafstand van 300m geldt. Bij veel oude gegevens ontbreken details en dan kunnen de Sovon criteria uiteraard niet worden toegepast. In dat geval wordt de opgave in de bron (bijv. "1 paar") overgenomen.

Lang doorzingerde mannetjes worden met deze criteria als territorium beschouwd. Dat kunnen ongepaarde mannetjes zijn (Sovon 2020) maar evengoed mannetjes die er meerdere vrouwtjes op na houden en dan gedurende langere tijd op meerdere plekken doorzingen (med. Jan van der Winden).

Resultaten

Aankomst en vertrek

De vroegste datum was 26 april maar gewoonlijk werden de eerste Grote karekieten in de eerste week van mei gehoord wat vergeleken met elders in Nederland aan de late kant is (med. Jan van der Winden). Vertrek van Grote Karekieten werd nauwelijks opgemerkt en de weinige gegevens hebben betrekking op de eerste helft van september (tabel 1).

Tabel 1. Eerste en laatste waarnemingsdatum van Grote Karekieten in de Kempen per periode, mits voor half mei (eerste datum) en na augustus (laatste datum).

Periode	Eerste datum	Laatste datum
1955-1965		13 sep.
1966-1975	5 mei	
1976-1985	2 mei	12 sep.
1986-1995	4 mei	
1996-2005	26 april	9 sep.
2006-2015	8 mei	2 sep.
2016-2020	5 mei	

Buiten de (mogelijke) broedvogels werden uitermate weinig Grote Karekieten opgemerkt die op doortrek zijn. In de zestiger en zeventiger jaren ringde M.P. van Aerle aan het Beuven nog de nodige Grote Karekieten, wat zowel lokale vogels als doortrekkers geweest kunnen zijn. In 1967-1972 ging het achtereenvolgens om 25, 7, 16, 6, 10 en 10 vogels. Wil Beeren ving in het najaar aan de rand van de Loozerheide 1 vogel in 2000, 2 in 2006 en 1 in 2012 met als uiterste data 1 augustus en 9 september.

Aantallen en verspreiding als broedvogel

Periode tot 1955. Over Noord-Brabant merkte Langenhoff (1955) op: *"Zijn luid, krakerig „karre-kiet" hoort men in de zomermaand zowel overdag als 's nachts, overal waar grote rietkragen staan"*. En ook: *"In Brabant is de grote karekiet in alle grote rietkragen vertegenwoordigd; een volledig overzicht is nog niet verkregen. Gebleken is, dat de soort niet in alle rietvelden even talrijk voorkomt, maar zich als de omstandigheden niet veranderen, op hetzelfde peil handhaaft"*. Ze kwamen ook in het binnenland van de provincie voor, maar concrete gegevens uit de Kempen waren schaars. Hij noemde als broedgebieden in 1952 de Collse Zegge bij Nuenen, het Beuven (5 paren), de Visvijvers Valkenswaard (5 paren) en de Ringselvennen.

Periode 1955-1965. Van Erve et al. (1967) noemden de Grote karekiet in Noord-Brabant een vrij talrijke broedvogel (categorie 400-1500 paren) maar merkten op dat de soort in grote delen van het binnenland van de provincie ontbrak door een gebrek aan geschikt habitat. Ze maakten voor de periode 1963-1965 melding van broedgevallen in de volgende gemeenten in de Kempen: Lage Mierde (1 paar op de Flaes), Bergeijk (1), Eindhoven (1 in het Dommelpantsoen), Valkenswaard (6, waarvan 2 op het Groot Malpieven en 4 op de Visvijvers), Budel (1) en Someren (3 op het Beuven).

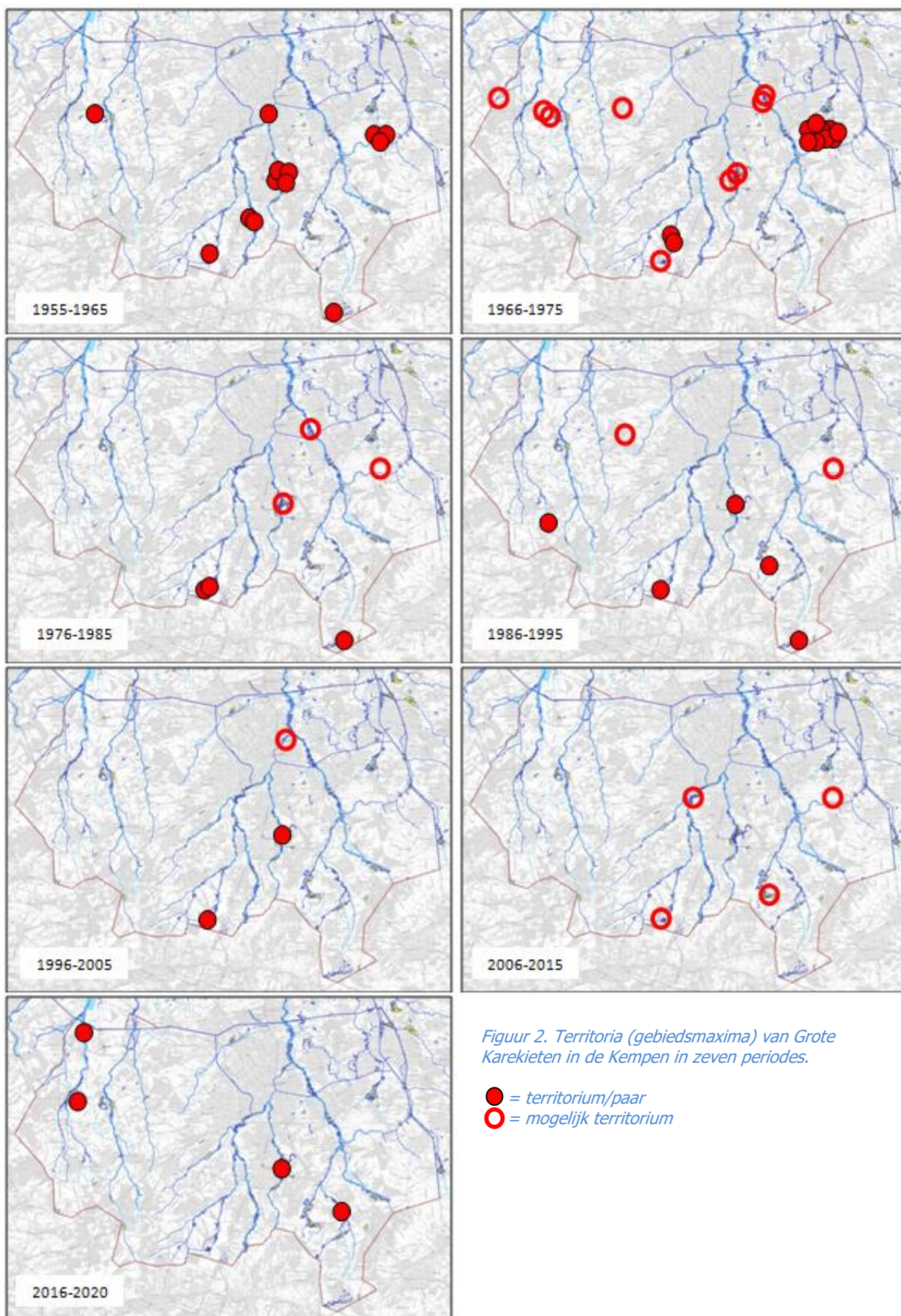
Periode 1966-1975. In 1966 werden (mogelijke) territoria vastgesteld op de Flaes (0-2 paren), Beuven (1) en Visvijvers Valkenswaard (1-3). Een inventarisatie van broedvogels op de Strabrechtse Heide (incl. Beuven) in 1968-1970 leverde 9 paren op. In de Broekeling onder Esbeek werd de soort in 1970 gehoord (0-1). Op het Beuven werden ook in 1971-1973 nog Grote Karekieten gehoord maar wel in kleinere aantallen (2-4 in 1971). Een inventarisatie van de Strabrechtse Heide in 1971-1973 resulteerde in 6 paren. In de jaren 1973-1975 waren er nog meldingen van de Pastoorsweijer (2 paren in 1973), Collse Zegge (0-2 in 1975), Visvijvers Valkenswaard (0-2 in 1975), Kleinmeer bij Vessem (0-1 in 1975) en de Visvijvers Bergeijk (0-1 in 1975).

Periode 1976-1985. Jaarlijks werden in de Kempen 1 of 2 territoria gevonden, gemeld in de volgende gebieden: Beuven (0-1 in 1976), Visvijvers Bergeijk (0-1 in 1976, 2 in 1977), de Collse Zegge (0-1 in 1978), Ringselvennen (1 in 1978-1979, 0-1 in 1980, 1 in 1982 en 0-1 in 1984) en de Visvijvers Valkenswaard (0-1 in 1985).

Periode 1986-1995. Ook nu werden vrijwel jaarlijks 1-3 territoria in de Kempen gemeld, in de volgende gebieden: Beuven (0-1 in 1986 en 1992), Soerendonks Goor (1 in 1986 en 1994), Ringselvennen (1 in 1987, 0-1 in 1990 en 1992, 1 in 1993), het Neerven bij Bladel (1 in 1988; in op het oog ongeschikt habitat), Visvijvers Valkenswaard (1 in 1988), Visvijvers Bergeijk (1 in 1988) en Vessemse Vennen (0-1 in 1992).

Periode 1996-2005. Er was geen enkele melding bekend uit de jaren 1996 t/m 2001. Daarna volgden enkele meldingen: Visvijvers Valkenswaard (1 in 2002), Karpendonkse Plas (0-1 in 2002) en Visvijvers Bergeijk (1 in 2003).

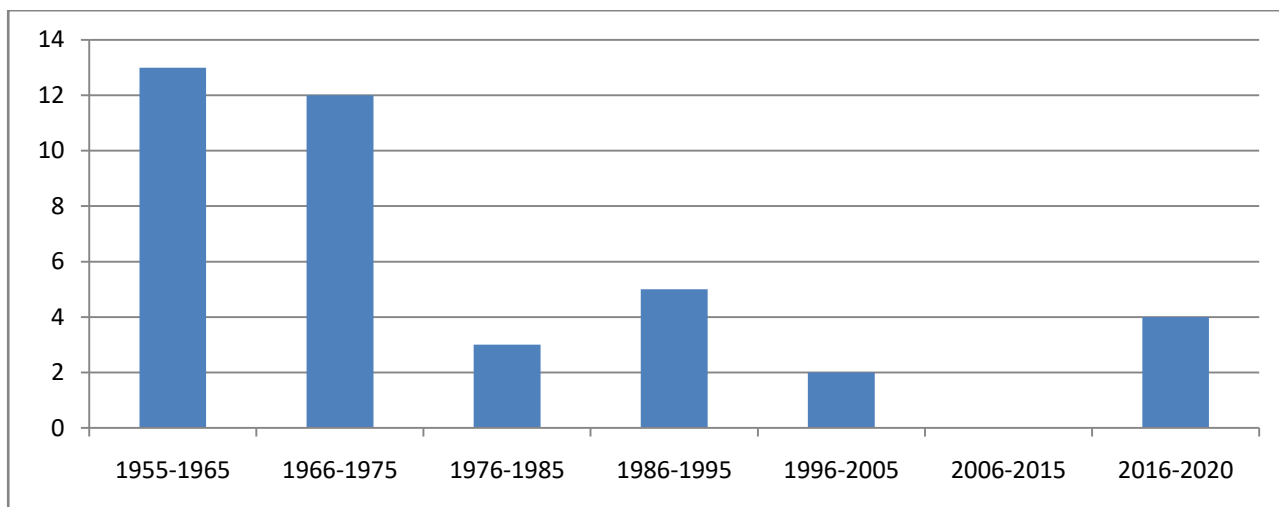
Periode 2006-2015. In deze periode werden in vier van de tien jaren mogelijke territoria vastgesteld, in de volgende gebieden: Visvijvers Bergeijk (0-1 in 2008), Soerendonks Goor (0-1 in 2009), Beuven (0-1 in 2012) en bij Heuvelse Putten bij Waalre (0-1 in 2014).

Figuur 2. Territoria (gebiedsmaxima) van Grote Karekieten in de Kempen in zeven periodes.

● = territorium/paar
○ = mogelijk territorium

Periode 2016-2020. Tot 2020 waren er enkele meldingen: Visvijvers Valkenswaard (0-1 in 2017), Goorven (1 in 2019) en Visvijvers Valkenswaard (1 in 2019). In 2020 waren er 3-4 territoria: Houtakkerbroek bij Biest-Houtakker (1; 1 in 1988; in op het oog ongeschikt habitat), Visvijvers Valkenswaard (1), Rioolwaterzuivering Soerendonk (1) en de Ringselvennen (0-1).

Figuur 3. Aantal territoria van de Grote Karekiet in de Kempen per decade, berekend als de som van de maxima per gebied in die decade.

Ondanks alle mitsen en maren vanwege tekortkomingen in het materiaal is het duidelijk dat de Grote karekiet halverwege de zeventiger jaren is afgenomen naar een laag, schommelend niveau van hooguit enkele territoria per jaar (figuur 3).

Bijzonderheden

Van het territorium op de Visvijvers Valkenswaard in 2020 zijn wat interessante gegevens bekend. Op 6 mei werd een zingende vogel gehoord die zich daarna frequent liet horen. Begin juni werd het stil met slechts af en toe een aanzet tot zang (de zgn. *short-song*, Sovon 2020). Bij nadere observaties bleek het om een paar te gaan dat telkens op dezelfde plek in het riet verdween. In het riet bevond zich blijkbaar een nest met jongen. Op 16 juni werden twee jongen in het riet gezien. Nadien is deze plek niet meer gedurende het broedseizoen bezocht.

Grote Karekiet met voer in de snavel, Visvijvers Valkenswaard, 17 juni 2020 (foto: Tom Heijnen)

Grote Karekietenonderzoeker Jan van der Winden heeft op 8 oktober de restanten van het nest gevonden. Zowel de rietkraag als de nestplek voldeden aan optimale situaties in de kerngebieden. De stromingsrietkraag was 3 m breed en de waterrietkraag meer dan 10 m¹. Het water was ter plekke 50 cm diep, de rietstengels 3.5 m hoog (gemeten vanaf de waterspiegel) en de stengels waren op nesthoogte dikker dan 6 mm. Op de nestplek stonden meer dan 150 stengels per m². Ze vestigen zich niet zomaar in elk stukje riet, maar gaan specifiek op zoek naar het dikke (hoge) riet dat in diep water staat. En ze weten dat prima te vinden in een landschap met weinig moerasvegetaties.

Jan van der Winden onderzoekt de resten van het Grote Karekietennest, Visvijvers Valkenswaard, 8 oktober 2020 (foto: Tom Heijnen)

Discussie

Populatieontwikkeling in perspectief

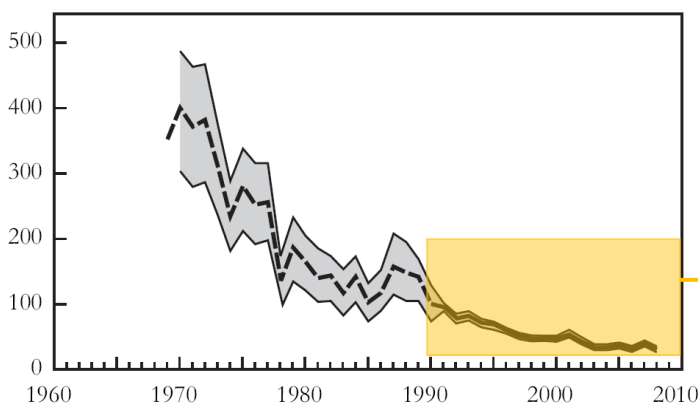
Uit de beschikbare gegevens kan zondermeer de conclusie getrokken worden dat de Grote Karekiet als broedvogel achteruit is gegaan. De grootste afname trad al snel na 1970 op en het aantal territoria zit sinds 1976 op een zeer laag, schommelend, niveau van hooguit enkele territoria per jaar. Hoe groot de afname geweest is, is lastig te zeggen omdat de gegevens met name voor 1973 verre van compleet zijn. Wellicht waren er rond 1970 zo'n 15 territoria in de Kempen. In 2020 zijn er 3 vastgesteld wat dan een afname van 80% t.o.v. 1970 zou inhouden.

De afname correspondeert in grote lijnen met die in Nederland (85% in de periode 1975-2015 en zelfs 97% in de periode 1950-2015, Foppen 2018). Uit een reconstructie van de Nederlandse populatieontwikkeling vanaf 1970 (van Turnhout et al. 2010) blijkt dat de populatie vanaf 1970 (wellicht eerder, maar geen gegevens) tot aan 1978 bijna in een vrije val afnam. Ook daarna namen de aantallen gestaag af (figuren 4 en 5).

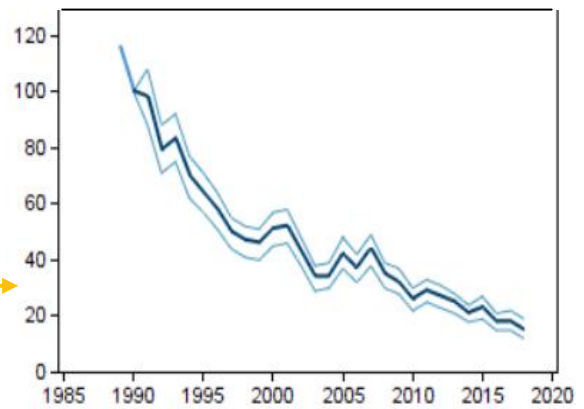
Op de verspreidingskaarten van de drie atlasprojecten (in Foppen 2018) is goed te zien hoe de populatie in hoog Nederland vrijwel volledig verdween. Zo kwamen in 1973-1977 nog redelijk wat Grote Karekieten voor in atlasblokken in ZO Brabant en midden Limburg, maar was de soort hier in 1998-2000 en 2013-2015 zo goed als verdwenen.

Over de aantalsontwikkeling van de Grote Karekiet in de Kempen als niet-broedvogel is weinig meer te zeggen dan dat de aantallen die in de jaren 1967-72 aan het Beuven werden gevangen en geringd tegenwoordig niet meer denkbaar zijn. Dat heeft logischerwijze te maken met de teloorgang van de Nederlandse populatie waardoor ook het aantal doortrekkers en lokale broedvogels was afgenomen.

¹ Riet heeft verschillende verschijningsvormen (fenotypen). *Landriet* staat op de droge oever en in plas-dras situaties tot ongeveer 20 centimeter diep water. *Waterriet* staat in tot 50 centimeter diep water van vijvers, meren, poelen en vaarten. *Stromingsriet* staat aan de open waterzijde van rietkragen tot een meter diep en staat onder invloed van stroming, wind en golfslag (van der Winden & van Gemeren 2018).

Figuur 4. Broedvogeltrend (index met standaardfout) van de Grote Karekiet in Nederland tussen 1960 and 2008 (van Turnhout et al. 2010).

Figuur 5. Broedvogeltrend (index) van de Grote Karekiet in Nederland tussen 1990 and 2018 (Sovon 2020).

Oorzaken van de achteruitgang

Grote Karekieten broeden in goed ontwikkelde kragen van waterriet van 3-10m breed die groeien in 40-100 cm diep water, een brede uitloopzone hebben en met ondiep helder water in de omgeving waar veel waterinsecten en andere prooien te vinden zijn (Graveland 1996, van der Winden et al. 2018).

In de Kempen zorgde eutrofiëring vanaf de vijftiger jaren voor een verrijking van de voedselarme vennen waardoor er rietkragen konden ontstaan. Dat was bijvoorbeeld het geval op het Beuven (eutrofiëring door de Witte Loop) en de Malpievennen (eutrofiëring door de Dommel via gegraven watergangen). Op de Visvijvers Valkenswaard werd voedselrijk water via de Tongelreep ingelaten en werden de vijvers ten behoeve van de viskweek bemest. De sterke toename van riet door eutrofiëring kan er voor gezorgd hebben dat Grote Karekieten zich in de Kempen konden vestigen. Helaas ontbreken oude gegevens over Grote Karekieten in de Kempen die dit ondersteunen.

De afname van Grote Karekieten in de Kempen halverwege de jaren zeventig correspondeert met de afname in heel Nederland. In Nederland (en andere West-Europese landen) hing die afname vermoedelijk samen met de sterk afgenomen hoeveelheid waterriet. Waarom waterriet afnam was niet eenduidig en hangt ook af van lokale omstandigheden. Genoemd kunnen worden: verdroging van moerassen, ophoping van organisch materiaal in de rietkraag in voedselrijke omstandigheden (riet kan slecht tegen ophoping), gebrek aan nutriënten en dan met name fosfor, afname van waterdynamiek zoals golfslag (van belang voor stromingsriet) door beschoeiingen, en lichtconcurrentie door struiken en bomen (Graveland 1998, Belgers & Arts 2003, van der Winden et al. 2018, Verstijnen et al. 2019). Het is niet duidelijk welke factoren in de Kempen de afname verklaren.

Sinds ca 1990 trad in Nederland een enorme regressie van rietkragen op door begrazing van herbivore watervogels, vooral Grauwe Ganzen (van der Winden et al. 2018). Met name bij omgekeerd peilbeheer met lage waterstanden in de winter graven de vogels wortelstokken op (Belgers & Arts 2003). Begrazing vanaf de waterkant zorgt er voor dat rietkragen te ijl en smal worden voor Grote Karekieten (van der Winden et al. 2018). Er is weinig informatie beschikbaar over de hoeveelheid waterriet in de Kempen. Begrazing door Grauwe Ganzen was in de jaren zeventig en tachtig nog niet aan de orde, simpelweg omdat er toen nog geen Grauwe Ganzen in de Kempen voorkwamen (kleine aantallen doortrekkers uitgezonderd). Wellicht dat Muskusratten en Beverratten in die tijd wel van invloed waren, maar gegevens hierover ontbreken.

Regressie van waterriet door ganzenvraat kan momenteel een beperkende factor zijn voor het herstel van waterriet én Grote Karekiet. Inmiddels komen er in de Kempen jaarrond vele duizenden Grauwe Ganzen voor (aangevuld met de nodige Grote Canadese) en vraat aan riet is op allerlei vennen en vijvers zichtbaar en substantieel. Ganzenvraat van waterriet kan overigens met specifieke beheermaatregelen worden voorkomen (van der Winden et al. 2018). Muskusratten kunnen eveneens zorgen voor regressie van waterriet door vraat, evenals Beverratten al zijn die inmiddels tot aan de landgrens teruggedrongen. De wetenschappelijke onderbouwing van die invloeden is echter nog gebrekkig (Bakker & Bos 2019).

Behalve factoren die lokaal spelen en te maken hebben met de achteruitgang van geschikt habitat, is het ook denkbaar dat omstandigheden in de doortrek- of overwinteringsgebieden een rol spelen. Populaties elders in Europa laten echter niet zo'n achteruitgang zien als in Nederland en dat wijst er op dat lokale factoren het belangrijkste zijn (Foppen 2018).

Vooruitblik

In Nederland wordt de nodige aandacht besteed aan de beroerde situatie en het herstel van de Grote Karekiet. Het is te hopen dat dit de soort ten goede komt en de Nederlandse populatie toeneemt. Een eventueel herstel in de Kempen zal door die populatie "aangejaagd" moeten worden omdat de eigen populatie erg klein en kwetsbaar is en in aangrenzend Vlaanderen vrijwel geen Grote Karekieten voorkomen (Vermeersch et al. 2020). Een goede jongenproductie in zulke kerngebieden is essentieel, niet alleen omdat een surplus aan vogels nodig is om nieuwe gebieden te bezetten, maar ook omdat jonge vogels zich het jaar daarop over grotere afstanden verplaatsen dan de plaatstrouwe adulte vogels (Foppen 2001, Bosschiet et al. 2010).

De 3-4 territoria in de Kempen in 2020 zijn hoopvol maar kunnen evengoed een tijdelijke opleving zijn. Belangrijk is dat in de Kempen voldoende waterriet beschikbaar is om voor Grote Karekieten als nest- en foerageerhabitat te dienen. De tendens om veel natuurgebieden met vennen juist te verschraken zal niet gunstig zijn voor waterriet en Grote Karekiet. De Visvijvers Valkenswaard bieden momenteel het meeste perspectief als lokale groeikern omdat daar het nodige waterriet voorkomt én zowel in 2019 als 2020 een territorium aanwezig was met in 2020 uitgevlogen jongen. Ganzenvraat is echter een potentiële bedreiging voor het waterriet.

De komende jaren zullen meer Grote Karekieten in Nederland worden geringd om de dispersie van de jongen en adulten beter te kwantificeren. Vogelaars worden opgeroepen om te letten op geringde vogels en die te melden bij Jan van der Winden (jvdwinden@hetnet.nl).

Dankwoord

Henk Sierdsema stelde gegevens uit de Sovon databases beschikbaar. We bedanken Jan van der Winden voor zijn vele waardevolle aanvullingen en correcties, en voor zijn gegevens van het Grote Karekietennest. Hennie Lammers stelde een mooie foto beschikbaar.

Literatuur

- Belgers, J.D.M. & G.H.P. Arts 2003. Moerasvogels op peil. Deelrapport 1 - Peilen op Riet. Alterra.
- Bakker, E.S. & D. Bos 2019. Invloed van Muskratten op moerasontwikkeling en biodiversiteit. Altenburg & Wymenga.
- Bosschiet, L., P.W. Goedhart, R.P.B. Foppen & C.C. Vos 2010. Modelling small-scale dispersal of the Great Reed Warbler *Acrocephalus arundinaceus* in a fragmented landscape. *Ardea* 98: 383-394.
- Foppen, R. 2001. Wanted: Grote Karekiet, dead or alive? Dispersie en overleving van de Grote Karekiet in Noordwest-Overijssel. *Limosa* 74: 162-163.
- Foppen, R. 2018. Grote Karekiet. In: F. Hustings & K. Koffijberg (red.) 2018, Vogelatlas van Nederland. Sovon & Kosmos.
- Graveland, J. 1996. Watervogel en zangvogel: de achteruitgang van de Grote Karekiet *Acrocephalus arundinaceus* in Nederland. *Limosa*: 69 85-96.
- Graveland, J. 1998. Reed die-back, water level management and the decline of the Great Reed Warbler *Acrocephalus arundinaceus* in the Netherlands. *Ardea* 86: 187-201.
- Langenhoff, V. 1955. Enige broedvogels in Noord-Brabant: Karekieten en Rietzangers. *Brabantia* 4: 16-21.
- Sovon 2020. Soortinformatie Grote Karekiet. Website Sovon (sovon.nl/nl/soort/12530), geraadpleegd oktober 2020.
- Turnhout, C.A.M. van, E.J.M. Hagemeijer & R.P.B. Foppen 2010. Long-term population developments in typical marshland birds in The Netherlands. *Ardea* 98: 283-299.
- Vermeersch, G. et al. 2020. Broedvogels in Vlaanderen 2013-2018. Instituut Natuur en Bosonderzoek.
- Verstijnen, Y., F. Smolders & J. de Fouw 2019. Het belang van bodemtypen en nutriënten voor riet in de Loosdrechtse Plassen. Verkenning van abiotische knelpunten voor het broedhabitat van de grote karekiet. BWare Onderzoekscentrum & Radboud Universiteit.
- Winden, J. van der, S. Deuzeman & R. Foppen 2018. Herstel van rietkragen voor de grote karekiet in de Noordelijke Randmeren. Knelpunten en maatregelen om het habitat van de grote karekiet te verbeteren. Jan van der Winden Ecology.
- Winden, J. van der & J. van Gemeren 2018. Inventarisatie van waterrietkragen in de Reeuwijkse Plassen. Verkenning van knelpunten en oplossingen voor rietkragen als leefgebied voor de grote karekiet. Jan van der Winden Ecology.